

Trvale udržitelný život – varování i výzva	5
Globalizace ztrát plynoucích ze standardních postojů	15
Alternativní hodnoty a alternativní ekonomické ukazatele	24
Rozložení orientací v populaci	33
Velké hodnoty a drobná očekávání	41
Mobilizace sociálních hnutí	49
Lze mobilizovat veřejnost ve jménu alternativních hodnot?	57
Strach jako součást lidské motivace	65
Politika jako pole obav i nadějí	74
Ještě není rozhodnuto	84
Poznámky	88
Literatura	93

TRVALE UDRŽITELNÝ ŽIVOT – VAROVÁNÍ I VÝZVA

Lidská společnost se dnes ocitá v historicky zcela bezprecedentní situaci. Poprvé v dějinách je naprosto vážně zneklidněna svou vlastní úspěšností. Je zaskočena snadností, s jakou se jí podařilo během historicky až neskutečně krátké doby expandovat v celoplanetárním měřítku a zatlačit do hluboké defenzívy nejen značnou část ostatních forem života, ale také celé komplexní ekosystémy. Nebývalý rozmach civilizace v podobě expandující průmyslové společnosti se neudál ve vzduchoprázdnu, dochází k němu příliš často právě na úkor přírodního prostředí.

Nacházíme se tedy v poněkud absurdní situaci. Patrně poprvé v celých dějinách nemůžeme být naším cílem pokračovat v kursu, který se, měřeno výchozími prioritami a z hlediska krátkodobé perspektivy, nesporně osvědčil. Řada indikátorů ekologické povahy totiž ukazuje, že dosažené úspěchy jsou vykupovány za vysokou a stále rostoucí cenu. Je nutno zvolit jiný kurs, a to i v případě, že z hlediska priorit expanze bude méně účinný. Hlavním kritériem úspěšnosti lidského počínání se v této situaci stává minimalizace vedlejších nepříznivých dopadů naší činnosti na prostředí, jehož postupující degradace nás všechny osudově ohrožuje.

Právě vědomí toho, že náklady na naši úspěšnost měřenou tradičně především stupněm „podrobování přírody“ prudce rostou, vedlo ke zrodu termínu trvale udržitelného rozvoje. Tento koncept upozorňuje na skutečnost, že dosavadní typ rozvoje lidské společnosti se stává v rostoucí míře kontraproduktivním. Překračování přirozených ekologických mezí stále výrazněji obrací naše snažení v jeho pravý opak. Společnost, která nerespektuje ekologické limity, se v důsledku své expanze stává paradoxně stále ohroženější a zranitelnější. Ekonomika, která tyto limity nerespektuje, svou vlastní zemí ve svých důsledcích ochuzuje. Politika, která nebere ekologické aspekty dostatečně v úvahu, vytváří bohužel mnohem více problémů, než kolik jich řeší.

Od druhé poloviny osmdesátých let krystalizuje postupně na různých úrovních mezinárodní reprezentace pojem trvale udržitelného rozvoje. Jedná se o takový rozvoj, který na rozdíl od dosavadní ničím nekorigované expanze dokáže minimalizovat nepříznivé dopady svého vlastního růstu. Tato koncepce byla formulována snad nejpřiznačněji ve studii Our Common Future vypracované týmem odborníků pod vedením G. H. Brundlandové. Následně byla podrobena mnohé

kritice poukazující především na její poplatnost převládajícím trendům ekonomického a politického vývoje, o jejichž perspektivní udržitelnosti lze mnohdy pochybovat. Studie byla kritizována i za svou jednostranně a úzce ekonomickou interpretaci, k níž svádí svým důrazem na urychlení materiálního rozvoje.

Naše studie vychází ze širší definice udržitelnosti, tak jak ji formuloval u nás Josef Vavroušek. Hovoří o trvale udržitelném způsobu života, přičemž důraz klade především na dva podstatné aspekty:

1. Uspokojování potřeb dnešních generací nenež se nesmí narušit možnosti generací budoucích uspokojovat své potřeby, ale navíc má v maximální možné míře respektovat bohatství a krásy přírody pro ni samu, nezávisle na dnešních či budoucích materiálních požadavcích. Má tím být korigován jednostranně antropocentrický přístup, který v minulosti inspiroval mnohé jednání, jež se ukázalo být ve svých důsledcích škodlivé i pro samo lidstvo.
2. Důraz je dále položen na kompenzaci možných omezení, která mohou vyplynout z nutnosti neohrožovat naplňováním dnešních potřeb vitální zájmy příštích generací. Zde je důraz především kladen na hledání alternativních možností lidského rozvoje, jež by nezatěžovaly tolik přírodu, přitom však zvyšovaly kvalitu individuálního života i kvalitu mezilidských vztahů. Neomezovaly by člověka, nýbrž obohacovaly by ho, a to v rozměru podstatnějším, než je rozměr materiální.

Princip trvale udržitelného rozvoje – a tím spíše určitá jeho radikalizace v koncepci trvale udržitelného života – vyvolává ovšem celou řadu naléhavých otázek. Uvedme alespoň některé z nich.

Především se vnučuje otázka, zda vůbec, nakolik a ve kterých ohledech je naše současná společnost od koncepce udržitelnosti vzdálena. Žijeme vskutku neudržitelně? Žijeme způsobem, který brání příštím generacím prožít svůj život alespoň tak zajištěně a natolik důstojně, jako to umožnily předchozí generace nám?

Jde o otázku zcela zásadní, i když není jednoduché odpovědět na ni v přísně kvantifikované podobě.⁽¹⁾ Lze však dospět k odpovědi alespoň předběžně. Tu si může dát každý sám za sebe, vzpomene-li si, jak se během jeho života proměnila místa, která navštěvuje nejčastěji. Může se také pokusit vzpomenout si, jak se cítil ve světě, který neznal pojem kyselý deště, globální oteplování ani ozonová díra. Většina z nás si tento svět ještě pamatuje. Porovnejme tyto vzpomínky s tím, čím nás naopak v průběhu našeho života svět po materiální stránce obohatil, a to včetně barevné televize, satelitu, videoher a počítačů.

Nelze vyloučit, že společenství těch, kteří se cítí na základě podobného bilančování spíše obohaceni, bude početnější než ti, co se cítí být naopak ochuzeni. Z hlediska našeho bilančování bude však rozhodující, zda Země, na které žijeme,

bude schopna obohacovat náš život dosavadním či snad ještě rychlejším tempem také do budoucna. Množí se signály toho, že takové představy jsou nerealistické.

Mimořádný vzrůst produktivity práce a s ním spjatý skok v životní úrovni, který vytvořil měřítko dnešního konzumního standardu ve vyspělých i méně vyspělých zemích Severu, byl „zaplacen“ růstem objemu těžby a zpracování surovin v měřítku globálním. Přitom víme, že prakticky všechny suroviny získané ze Země jsou potenciálním odpadem, neboť lidská ekonomika nedokázala zatím ani vzdáleně napodobit bezodpadové hospodaření přírody. Miliardy tun surovin jsou každým rokem vytěženy, aby nasýtily mašinerii produkce, a další miliardy jsou přemístěny a vysypány na smetiště, aniž by měly jakoukoli ekonomickou cenu. V důsledku toho naše stroje nyní přemísťují po zemském povrchu více než dvakrát tolik materiálu než všechny aktivní geologické síly dohromady. Podstatný podíl z těchto mnoha miliard tun materiálu přesunovaného lidmi – včetně fosilních paliv, vody, písku, šterku a skal – je vrácen do prostředí v chemicky degradované podobě, a to v průběhu několika týdnů či maximálně měsíců. Pouze nepatrná část je uchována v užitečné podobě déle než rok či dva. Poté i ona končí zpravidla na skládkách.

Nejzávažnější ekologické škody jsou působeny buď přímým zasahováním do přírodních zdrojů a procesů, anebo nepřímo v důsledku mrhání materiálními produkty či konečně emisemi toxických odpadů.

Jak známo, dopad všech těchto škodlivých činností v globálním měřítku neustále roste a je ho již možno zaregistrovat i ekonomickými ukazateli. Vzdůstá například počet a rozsah přírodních katastrof jako jsou bouře, záplavy a sucha, na které pojišťovnictví reaguje prudkým zvyšováním pojistného. Masivní přemísťování materiálů, právě tak jako emise toxických zplodin a skleníkových plynů, to vše překračuje únosnou kapacitu prostředí.⁽²⁾

Dnešní trendy se vyvíjejí špatným směrem. Takzvané „externality“, tedy procesy, z nichž mnohé poškozují ekosystémy, se stávají stále významnějšími jak do svého množství, tak do nevratnosti svých dopadů. Jejich záporné důsledky rostou rychleji než ekonomický blahobyt. Termín „externality“ přitom již nevystihuje závažnost těchto vnějších dopadů naší ekonomické činnosti. Dochází prostě k tomu, že ztrácíme „přírodní kapitál“, aniž bychom v nejmenším byli schopni jeho fatální úbytek dlouhodoběji kompenzovat tvorbou umělého bohatství, byť by probíhala seberychleji.

Jestliže jsme pod tloukou podobných skutečností ochotni připustit, že naše dosavadní směřování vskutku není dlouhodobě udržitelné, vynořují se pochopitelně další otázky. Na předním místě stojí otázka, které faktory vlastně uvedly lidskou společnost na trajektorii neudržitelnosti a působí, že na ní dosud setrvává.

Ke zodpovězení této otázky je nezbytné dotknout se zevrubněji obou podmínek udržitelnosti, na které kladl důraz již Josef Vavroušek, tedy nutnosti korigovat přílišnou jednostrannost antropocentrismu a potřeby hledat alternativní způsoby zvyšování kvality života, jež by byly šetrnější vůči přírodě a přitom pro člověka dostatečně atraktivní. Nutnost kriticky analyzovat vedlejší dopady úzkého antropocentrismu i snaha o hledání alternativních možností seberealizace člověka nás vedou zcela přirozeně do oblasti lidských hodnot a hodnotových orientací.

Josef Vavroušek podává analýzu hodnot dominujících v našem civilizačním okruhu právě z hlediska udržitelnosti života, jenž je těmito hodnotami inspirován a veden.⁽³⁾ Se značnou analytickou přesností sestavil přehled hodnotových orientací vyjadřujících různé aspekty přístupu ke světu u člověka našeho civilizačního okruhu (Vavroušek 1995). Oproti dnes převládající realitě, kdy dominuje spíše hodnota bezprostředního zisku, zatímco hledisko zodpovědnosti za dlouhodobější důsledky vlastního jednání bývá odsunuto či potlačeno, vyzdvihl hodnoty alternativní, které stojí blíže ideálu udržitelného, po dlouhé generace reprodukovatelného způsobu života.

Společnou vlastností mnoha dnes prosazovaných hodnot je riziko, že ztráty z našeho počínání převáží nad zisky v takové míře, že mezigenerační reprodukovatelnost dnes běžných vzorců jednání bude již ve střednědobém horizontu několika desetiletí vážně ohrožena. Zmíněnou tendenci lze dokumentovat s využitím výsledků, k nimž dospěl již Josef Vavroušek.

1. Vztah člověka k přírodě

Dominantním vzorcem se stal kořistnický vztah k přírodě. Ten mohl být životní nutností v podmínkách, kdy málo početné a technicky nepřilíš vyspělé skupiny lidí bojovaly o holé přežití. I tehdy byla však příroda vnímána širěji než jen úzce instrumentálně. Mnohonásobné zvýšení naší kapacity přežít v prostředí, jehož bylo dosaženo především díky pokroku vědy a techniky, nevedlo v dostatečné míře k většímu ocenění těch rysů přírody a přírodního prostředí, které si zaslouží úctu i nezávisle na našich potřebách. Vedlo naopak ke stupňování našich potřeb ve směru, který již dopředu nepřipouští možnost nasycení. Neuvědomujeme si, že po překročení jisté míry rozumných potřeb začíná jejich další stupňování působit protismyslně. Uspokojování stále nových a nových materiálních nároků vede k překračování přirozené únosnosti území, což ohrožuje saturaci potřeb zcela základních (např. potřeba čisté vody a čistého vzduchu). Náklady na jejich zajištění mohou přesáhnout zisky, za něž naplňování stále nových a umělejších potřeb považujeme.

Dosavadní kořistnický vztah ke světu si ospravedlňujeme představou, podle níž příroda a vše přírodního původu má nižší hodnotu než to, co bylo vymyšleno člověkem a vyrobeno našima rukama. Podle této krajně sporné představy člověk přírodu svým přetvářením vlastně vylepšuje a zušlechťuje. V této umělé optice se nutně musí vědomí hlubší sounáležitosti s přírodou jevit jako mentálně nižší postoj ve srovnání s čistě instrumentálním přístupem ke světu.

Riziko podobného přístupu spočívá především v tom, že i nadále budeme ztráty zbytků relativně neporušeného prostředí považovat za přínos, a to až do té doby, než poslední zdravé ekosystémy definitivně ztratí své regenerační schopnosti. Zapomínáme, že po technické stránce jsme sice schopni přírodu krok za krokem zatlačovat svými umělými výtvy, nejsme však ani čistě technicky schopni udržovat v chodu náš umělý svět poté, co by se zhroutily systémy přirozené. Další expanze v tomto směru není proto dlouhodoběji udržitelná.

2. Vztah lidského individua ke společnosti

Klíčovým problémem tohoto vztahu je převládající nízká úroveň vědomí zodpovědnosti jednotlivce za dění ve „velké společnosti“. Tento zásadní problém je v různé míře přítomen ve všech typech moderní centralizované společnosti.

Lidé žijící v podmínkách politicky centralizovaných sociálních útvarů považují do jisté míry právem případné ohledy na anonymní celek za málo odměňující zejména v porovnání se zisky, jež jim plynou, jeví-li starost pouze o své soukromí. Zkušenost je učí, že je krajně obtížné solidarizovat se s většími celky, které jsou pro ně v důsledku své komplexnosti značně nepřehledné. Tento postoj neplatí jen ve vztahu k lidstvu jako celku, ale projevuje se už na úrovni vlastního regionu a často bohužel i obce.

Je pravda, že náklady vynaložené na solidaritu s druhými se vracejí přímo úměrně tomu, nakolik jsou vztahy vůči těmto druhým průhledné a naše vlastní místo mezi nimi viditelné. Od takové situace jsme dnes skutečně značně vzdáleni. Neměli bychom však zapomínat, že postoj nezodpovědnosti za celek přináší také výrazné ztráty, a to v podobě větší či menší bezmocnosti vůči dopadům rozhodnutí, jež byla přijata jinými a jinde. Právě v souvislosti s necitlivými ekologickými rozhodnutími budou tyto ztráty v lokalitách, o nichž se kdesi rozhoduje, do budoucna nepochybně narůstat. Snadno pak mohou převážit nad těmi zisky či výhodami, jež až dosud plynuly z neangažovanosti a neúčasti na příliš složitém rozhodování.

3. Vztah k toku času a smyslu dějin

V podmínkách moderní společnosti došlo v souvislosti s jednostranným rozvojem individualismu k jakési formě privatizace při vnímání času. Vytratilo se

pouto, které v dřívějších dobách dokázalo propojit čas individuálního života s plynutím velkého historického času měřeného od vzniku světa až po jeho naplnění. Přínosem, jenž tato výrazná změna slibovala, mělo být mimo jiné osvobození individua od tíživých závazků, které plynuly z jeho vřazení do řetězce generací. Osvobození z pout ohledů na předky ale i na potomky mělo člověku zaručit emancipaci od mnohdy tíživých a omezujících rodových tlaků. Každý se měl stát tvůrcem svého vlastního osudu a stejnou výzvu adresoval i svým potomkům.

Nesporné zisky, jež z této proměny vyplynuly například v podobě zvýšení možností individuální mobility a oslabení stavovských bariér, jsou ovšem vyvažovány rostoucími náklady. Zároveň s tím, jak individuální lidský život přestal být významným článkem v řetězci generací a přestal propojovat zemřelé předky s dosud nenarozelenými potomky, čas se stal jedním z kritických nedostatkových zdrojů v dimenzi taktu izolovaného lidského života. Právě možnost jeho úspory má legitimizovat velkou většinu technických inovací, které se staly hlavními nositeli ekonomického růstu. Avšak zároveň v této rovině vyjevuje dosavadní směřování moderní společnosti mnohé ze své absurdity. Lidé, vtaženi do koloběhu výroby a konzumu, věnují stále více času zhotovování a obstarávání věcí, jejichž hlavním účelem je šetřit jejich drahocenný čas. Kontraproduktivita takového počínání je zcela zřejmá. Přitom ti, kdo mají času relativně nejvíce, tedy například důchodci a nezaměstnaní, stojí prestižně mnohem níže než ti, kdo se po celé dny pachtí, aby pracně ušetřili zlomek svého času. Pokud by se měl faktor času promítnout do lidských očekávání v méně pokroucené podobě, prokázala by se tím zároveň falešnost spojení mezi stále samoučelněji urychlovaným ekonomickým růstem a skutečnou kvalitou života.

4. Vztah ke smyslu vlastního života

Redukování smyslu života na pouhé hromadění příjmů a zvyšování osobní spotřeby je pozůstatkem strategie neurozených, kteří v minulosti neměli jinou šanci, jak se vyrovnat rodově privilegovaným. Zisk plynoucí z demonstrování ostantativního konzumu byl v této souvislosti zřejmý. S demokratizací společnosti tento motiv konzumního jednání sice odpadl, doprovodné zmasovění konzumu však současně vytvořilo tlaky na reprodukci konzumního chování.

Po dosažení jistého stupně pohodlí a mnohdy přímo komfortu jsou další konzumní dosahy vyvolávány spíše systémovými potřebami než potřebami samotných spotřebitelů. Stav neustálé frustrace a neuspokojenosti s dosaženou materiální úrovní života představuje náklady, které nesou výhradně konzumenti, zatímco výrobci z této situace pouze profitují. S jistou mírou zjednodušení lze tvrdit, že vztah ke smyslu našeho vlastního života je v této souvislosti spoluurčován

i obchodními zájmy, a to zvláště velkých nadnárodních firem, pro které je právě masivní proud zboží hlavním měřítkem a zdrojem jejich úspěšnosti.

Kontraproduktivnost zde spočívá v tom, že každé další masové zvyšování poptávky povede při limitovanosti využitelných zdrojů k růstu ceny, bude tedy představovat pro již relativně uspokojené konzumenty neúměrně vysoké náklady, a to nejen finanční povahy. Schopnost spokojit se s málem bude v této situaci ty, kdo takového životního postoje budou ještě vůbec schopni, pochopitelně stále více zvyhodňovat.

5. Vztah ke svobodě a odpovědnosti

V základu našeho běžného chápání svobody stojí možnost intervenovat bez zábran do dění v okolním světě a přisvojovat si zisky plynoucí z těchto intervencí. Tato strategie má své omezení pouze v ochotě uznat právo druhých lidí provádět přesně totéž. Podobný přístup ke světu naráží dnes na omezení, jež souvisí s nedostatkem úcty člověka k přírodě. Rozsah našich intervencí již natolik vzrostl, že prostřednictvím zpětné vazby ekologických pohrom a poškození zpochybňuje jejich původní smysl, tedy zvýšení naší kontroly nad přírodním prostředím.

Zcela běžnou součástí našeho chápání vlastní svobody je přitom přesvědčení, že člověk stojí vysoko nad ostatními živými tvory. Toto přesvědčení samo o sobě není neopodstatněné. Naše dosavadní jednostranné pojmání svobody nás však vede k tomu, abychom si osvědčovali svoji nadřazenost především poškozováním a ničením ostatních forem života, mnohem méně již schopností přejímat zodpovědnost za osudy jiných živých tvorů. Odvrácenou stranou příliš úzkého chápání lidských práv se tak příliš často stává více či méně systematická genocida ostatních biologických druhů.

6. Vztah k úrovni našeho poznání

Instrumentální schopnosti našeho rozumu vedly k myšlenkovým výkonům, které se zdály ospravedlňovat postoj označovaný též jako „pýcha rozumu“. Technická řešitelnost řady problémů byla a často dosud je mylně ztotožňována s jejich definitivním postupným odstraňováním. Pýcha rozumu však není na místě a právě ekologická krize posiluje v tomto směru mnohou pochybnost. V důsledku omezené lidské racionality bývá vyřešení každého problému doprovázeno zpravidla vznikem řady nových problémů vedlejších. Běžná technická opatření mívají většinou dlouhou a mimořádně komplexní řadu nechtěných důsledků. Tyto neblahé důsledky našich rozhodnutí, které jsou cenou za technické vyřešení určitého problému, nebývají ekologicky neutrální. Právě dnešní

environmentální hnutí se do značné míry rozvíjí jako pokus o registraci a nápravu důsledků mylného řešení minulých problémů. Je tomu tak proto, že velká část zdánlivě úspěšně vyřešených otázek spočívá pouze v přesunutí nákladů z řešitele na přírodu. Schopnost přírody velkoryse se vyrovnávat s negativními dopady lidské činnosti postupně klesá. Tato varovná skutečnost se do našich každodenních očekávání dosud prakticky nepromítla a náš postoj ke světu v tomto bodě není příliš ovlivněn. Právě odkaz na vědu a techniku naopak dosud slouží jako jedno velké alibi pro stupňování našich dalších požadavků a očekávání všeho druhu.

7. Vztah k vlastnímu životu

Oslabení pudu sebezáchovy lidstva jako celku, o kterém se dnes stále častěji hovoří, souvisí s tím, že své potřeby se snažíme uspokojovat způsobem, který nám umožňuje přisvojovat si přínosy z vlastních aktivit a zároveň přenášet příslušné náklady na druhé lidi, na společnost jako celek a v neposlední řadě také na přírodu. Pouze v důsledku této logiky je možné například provozování osobního automobilismu v masovém měřítku či využívání jaderných elektráren s životností dvou či tří desítek let a s dopady řádu tisíců let. Právě tato velkorysá dělba bezprostředního profitu a zprostředkovávané zodpovědnosti blokuje pud sebezáchovy, neboť ho jako krajně nepohodlnou nákladovou položku přenáší na druhé. Druzí se ovšem chovají naprosto stejným způsobem. Výsledkem je krajně hazardní chování všech, které je v našich společenských a politických podmínkách alespoň fiktivně zmírňováno tím, že garantováním šťastného výsledku jsou pověřováni víceméně iluzorní konstrukce typu neviditelné ruky trhu, moudrosti kolektivního rozumu politické strany či předpokládaná neohraničenost možností vědeckého poznání. Podobné mýty slouží jako vecklu společné alibi, které doprovází a kryje povážlivý úbytek osobní zodpovědnosti moderního člověka za celek, ať již je tímto celkem společnost, anebo příroda.

Přenášení zodpovědnosti na druhé ztrácí pochopitelně svou výhodnost, jakmile se stejnou strategií začnou řídit všichni anebo téměř všichni. Pochopit, že situace dospěla právě do tohoto stadia, je ovšem jednodušší než stav kolektivní nezodpovědnosti změnit. Zde budou muset nastoupit legislativní a daňová opatření, která podstatně omezí svobodu privatizovat zisky a na druhé lidi či dokonce na vzdálené generace přenášet náklady spojené s jejich užíváním.

8. Vztah k budoucím generacím

Nízká míra zodpovědnosti vůči budoucím generacím je neuralgickým bodem moderní etiky. Souvisí to s tím, že lidská očekávání pěstovaná v atmosféře vypja-

tého individualismu a zesvětštění světa nejenže nepřesahují časový horizont jedné generace, ale z „technických důvodů“ se pohybují zpravidla v horizontu jen několika málo let. Mezi takové technické důvody patří například obtíž s předvídaním budoucích cen, které mají vliv na naše ekonomické jednání, dále nízká zodpovědnost politiků za vše, co přesahuje délku jejich volebního období, kromě toho také urychlování doby obratu inovací všeho druhu a podobně. Navíc již zmíněný alibismus opírající se o mýtus o údajně neomezených schopnostech lidského poznání umožňuje přenášet náklady za naše dnešní zisky nejen na budoucí generace, ale i na přírodu.

Generace, které žijí právě nyní, mají ovšem jedinečnou šanci přetrhnout pouto mezigenerační nezodpovědnosti, které s sebou moderní společnost nese. Jejich šance pramení z toho, že mohou v dosud nebyvalé míře posoudit obrovskou tíhu rizik, k jejichž kumulaci dosavadní vývoj dospěl. Naše pozice je v tomto smyslu historicky ojedinělá. Zatímco předchozí generace nedisponovaly ještě informací, jež by jim umožnila plně si uvědomit krizovost situace, generace, jež budou následovat, nemusejí mít ani tak dobrou pozici jako my, budou-li chtít využít informací tohoto druhu k nápravě. Právě o naši generaci platí, že již může na ekologickou hrozbu s plným vědomím její závažnosti reagovat. Jestliže před sto lety mohlo snad být příliš brzy, pak o sto let později může být již beznadějně pozdě. Tato ojedinělá konstelace by nás měla motivovat ke snaze přerušit štafetu kolektivní nezodpovědnosti právě nyní.

9. Vztah k odlišným názorům a jiným civilizacím

V rovině každodennosti mívá tento rys mentality našeho kulturního okruhu nejčastěji podobu hluboké neochoty dělit se o vlastní výhody s příslušníky jiných etnik, kultur a ras či jakýchkoliv menšin. Na druhé straně se projevuje silný sklon přenášet právě na tyto menšiny vinu za nepříznivé důsledky plynoucí z řešení našich vlastních problémů. V extrémní poloze mohou mít tyto tendence podobu hledání „obětních beránek“, kdy jisté etnikum jistá menšina mají být potrestány za naše vlastní chyby a za naše vlastní viny, jež jsou na ni fiktivně přeneseny. Podobný mechanismus je ostatně v činnosti také tam, kde jsou například ekologové či aktivisté environmentálních hnutí obviňováni z agresivity, netolerantnosti, z velikášství, z pýchy a nedostatku pokory, tedy vesměs z hříčků, jež naše euroamerická civilizace hodnotí jako velmi závažné. Obviňování a trestání ekologů za tyto a podobné prohřešky má mít obvyklou očistnou funkci pro ty, kdo se těchto hříčků skutečně dopouštějí.

Bude-li se ekologická situace globálně dále zhoršovat, je pravděpodobné, že tento symbolický jev přenášení důsledků vlastních provinění na druhé, včetně

hledání obětí beránek, bude stále intenzivnější a nebezpečnější. Nesmíme být překvapení, bude-li s oblibou cílen právě do řad těch, kdo projevují starost o budoucnost. Pro nečistě svědomí je největší úlevou zasáhnout symbol svého provinění. Snažíme-li se tedy zabránit budoucímu poklesu šancí na důstojný život, má to pro nás dvojnásobně velký význam.

10. Vztah k věcem společným

Ke zvláště tíživým důsledkům nadměrné centralizace moderní společnosti patří infantilizace řadových občanů, která je průvodním jevem monopolizace politické i ekonomické moci v rukou poměrně malého počtu lidí. Infantilizace společnosti přihlížející velkým činům vysokých státníků a ekonomů pečujících nezištně o blaho lidí patří ke standardním prostředkům dramatizace mocenských vztahů uvnitř moderní společnosti. Zvlášť pikantním se toto představení stává, je-li současně doprovázeno rétorikou liberalismu a poukazem na svrchovanou zodpovědnost každého člověka za jeho vlastní osudy. O tom, nakolik hluboce pronikly stereotypy tohoto rázu do našich postojů, nejlépe svědčí obrovské potíže, za nichž se rodí samosprávné struktury občanské společnosti, stejně tak jako minimální účast občanských hnutí na politickém rozhodování ve své zemi. Krystalizace nadějných hnutí do podoby centralizovaných a centralistických politických stran konzervuje to nejméně perspektivní, co lze napodobit ze struktury otevřené společnosti.

V poměrech nedemokratických je ochota stát se předmětem zmíněné infantilizace součástí obranné strategie existenčně ohrožených občanů. V podmínkách demokratických však taková ochota postrádá i toto problematické zdůvodnění. Není pak ničím jiným než projevem nevíry v demokracii a je v zájmu samotných držitelů moci, aby byla z veřejného života odstraněna, neboť i ona působí v demokratických poměrech silně kontraproduktivně, když ve svých důsledcích nahrává tendencím nedemokratickým.

GLOBALIZACE ZTRÁT PLYNOUCÍCH ZE STANDARDNÍCH POSTOJŮ

Sada hodnot, které ve smyslu Vavrouškovy analýzy spojujeme s jednáním neudržitelným, stejně tak jako sada hodnot alternativních nepředstavuje náhodný souběh postojů. Naopak, obě série zakládají vnitřně provázaný a logicky zcela konsekventní přístup ke světu. Představují dvě radikálně odlišné „světonázorové“ orientace. Obě mají svou pevnou vnitřní logiku a odvíjejí se od malého počtu základních axiomů. V samém jejich jádru spočívá naprosto odlišné hodnocení lidské situace ve světě. V prvním případě se vychází z předpokladu, že celý svět a veškerá příroda jsou zde jen pro člověka a pro uspokojování jeho potřeb. Tento názor zakládá postoje, jež jsou často označovány slůvkem „standardní“. Přístup opačný staví proti tomuto panskému postoji názor, podle něhož člověk má povinnost respektovat mimolidský svět s jeho jednotlivými částmi bez ohledu na své postavení v něm. Tento alternativní názor může být přitom motivován různě. Může za ním stát obava z vedlejších zpětných důsledků nadměrné exploatace přírodního prostředí, může být však také motivován čistou úctou k právům ostatních tvorů a pokorou před univerzem, jež existovalo dávno před člověkem a je ve svém bytí na něm zcela nezávislé.

Dnes převažující pohled, který vychází z postoje neomezené nadvlády člověka nad přírodou, se projevuje následujícími předpoklady:

- prostředí je redukováno na sumu zdrojů, jež nemají mít jiný význam než sloužit momentálním potřebám člověka;
- předpokládá se, že tyto zdroje jsou prakticky neomezené, přinejmenším v tom ohledu, že vyčerpání kteréhokoliv z nich může být kompenzováno vhodnou náhradou;
- existuje víra, že jakýkoliv problém ve vztahu člověk-prostředí je technicky řešitelný a lze ho odstranit vhodnými investicemi;
- za zvláštní problém není považován dokonce ani růst lidské populace, spolehlivé řešení zde údajně spočívá v dalším urychlování ekonomického růstu;
- implicitně se předpokládá, že přirozeným postojem člověka ke světu je konzumentství, tedy uspokojování neustále rostoucích a prakticky neomezených materiálních potřeb sahajících od základních potřeb biologických až po vyšší potřeby typu komfortního cestování či atraktivní zábavy ve volném čase.

Alternativní přístup ke světu předpokládá nutnost jistého dobrovolného sebe-

omezování člověka nejen ve vztahu k jiným tvorům, ale i k přírodě jako celku. Stupňovaná nadvláda nad přírodou má ustoupit hledání rovnováhy a harmonie, tedy vztahům, v nichž role člověka a jeho nároků vůči prostředí bude skromnější než dosud. Také tento postoj lze dále operacionalizovat:

- uznává, že příroda a její části mají svou hodnotu nezávisle na momentálních potřebách člověka a na jeho přáních;
- uvědomuje si, že škody, jež svým chováním přírodě mnohdy působíme, jsou velmi často nenahraditelné a jejich páčání není ospravedlnitelné žádnými našimi zájmy;
- zjišťuje, že nevhodné technologie vyvolávají více problémů, než kolik jich jsou schopny řešit. Doporučuje vyvinout šetrnější techniky přístupu člověka ke světu;
- trvá na tom, že ekonomický růst, zejména je-li ho dosahováno dnešním energeticky a materiálově náročným způsobem, není v podmínkách naší planety trvaleji provozovatelný;
- je přesvědčen, že namísto postoje konzumenta orientovaného na růst materiální spotřeby by měl nastoupit postoj mnohem oduševnělejší, jež dokáže nalézt a ocenit i ty oblasti světa a života, které se nenabízejí přímé konzumaci.

Není zdaleka jen vinou dnes žijících generací, pokud právě prvý z obou zmíněných přístupů ke světu je dnes v zemích našeho civilizačního okruhu převládající. Jedná se totiž o postoj, jež byl budován mnoha generacemi předchozími a jež byl poměrně funkční, dokud nehrozilo bezprostřední riziko ekologického kolapsu. Jde o postoj, jež byl rozvíjen v obdobích, kdy možnosti konzumní realizace byly neskonalé omezenější, než jsou dnes, a kdy vitální potřeby ekosystémů nebyly v globálním rozměru ohroženy v té míře, jak je tomu dnes.

Právě současné generace se z tohoto hlediska ocitají ve zcela bezprecedentní situaci. Jsou prvními svědky stavu, jež svými krizovými parametry zpochybňuje dlouhodobější únosnost strategií, jež až do nedávné minulosti mohly být považovány za téměř bezvadné. Teprve zhoršování parametrů životního prostředí v globálním měřítku upozornilo na skryté náklady, jež byly s realizací zdánlivě bezchybných strategií ve skutečnosti od počátku spojeny. Tyto náklady dnes vystupují jako ztráty, anebo jako rizika ztrát, které lze identifikovat v řadě klíčových oblastí. Povšimněme si alespoň několika z nich:

- 1) Trvalý nárůst globálního poškozování přírody.
- 2) Nesoulad mezi dynamikou ekonomického růstu a celkovou kvalitou života.
- 3) Problematičnost konzumní strategie.

Trvalý nárůst globálního poškozování přírody

Pochyby o úspěšnosti strategie charakteristické pro současnou společnost a projevující se exponenciálním růstem populace v méně vyspělých zemích

a srovnatelným tempem růstu potřeb obyvatelstva v zemích vyspělých byly po určitou dobu spojovány především s obavami z vyčerpání omezených zásob neobnovitelných zdrojů. Zatímco tyto obavy, jež dominovaly ekologickému myšlení především v letech šedesátých a sedmdesátých, byly vývojem vyspělých ekonomik od sedmdesátých let alespoň částečně oslabeny, na jejich místo nastoupilo jiné, neméně naléhavé znepokojení. Týká se především schopností naší planety poskytovat dostatek místa zplodinám, jež jsou výsledkem veškeré naší činnosti. Schopnost ekosféry absorbovat tyto zplodiny je zřejmě omezenější než schopnost planety poskytovat další zdroje; jež svou činností transformujeme v odpady nejrozličnějšího druhu. Až dosud byl tok přírodních zdrojů i odpadů vzniklých jejich zpracováním, transportem a konzumací přizpůsobován výhradně potřebám člověka, nikoli potřebám životního prostředí. Výsledný stav však zcela zřetelně ohrožuje oklikou přes devastované životní prostředí samotného člověka.

I když se během posledních dvaceti let určité části světa především ve vyspělých zemích staly v některých ohledech čistějšími a zdravějšími než dříve, bylo k tomu zapotřebí obrovských ekonomických nákladů a vydatných energetických a surovinových injekcí. Nezanedbatelná část ekonomiky a investic tak byla orientována na nápravu škod, jež byly způsobeny minulým ekonomickým vývojem a minulými investicemi.

Logika celého procesu je alarmující. Stále větší úsilí je nutno vynakládat na alespoň přibližnou obnovu stavu, který zde v minulosti byl udržován automaticky přírodními silami, jejichž dary lidé užívali zcela zdarma (čistá voda, obdělávaná půda, funkční lesy, nezávadné řeky, nejedovatý vzduch).

Přes značné úsilí vynaložené v tomto směru nejvyspělejšími zeměmi se celkový stav ekosféry dále zhoršuje (Sustainable 1995: 16).

Celosvětově ubývá rozlohy orné půdy, biodiverzita klesá zhruba tisíckrát vyšším tempem, než kolik představuje přirozený úbytek živočišných a rostlinných druhů, ubývá stratosférického ozonu, nebyvale vzrůstá obsah skleníkových plynů v atmosféře. Všechny tyto znepokojivé tendence více či méně bezprostředně souvisejí jednak s počtem lidí, jednak se způsobem života jejich nejbohatší vrstvy.

Nesoulad mezi ekonomickým růstem a kvalitou života

Podle některých ekonomů lze další degradaci životního prostředí zabránit ještě vyšším ekonomickým růstem. Tento návod je však z hlediska dlouhodobé udržitelnosti silně problematický. Jak známo, konvenční ukazatele růstu typu hrubého domácího produktu registrují především peněžní toky, jež doprovázejí zvýšenou nabídku a spotřebu zboží a služeb. Z hlediska ekologického však tento proces představuje zároveň ještě jiné, velmi znepokojující toky: Jak již bylo zmín-

něno, lidé dnes přesunují po zemském povrchu více než dvojnásobné množství materiálů ve srovnání se všemi přírodními silami. Tyto hory materiálu jsou řádově po několika týdnech až měsících odkládány v podobě odpadů, často navíc toxické povahy. Objem tohoto toku lze považovat za dlouhodoběji neudržitelný, neboť narušuje přírodní rovnováhu a překračuje schopnosti planety všechny tyto extrahované, přeměněné a posléze odložené materiály opět začlenit do přírodního koloběhu. Ekonomický růst v tomto ohledu znamená obrovské náklady, jež nejsou běžně vyčíslovány, budou však muset být dříve nebo později splaceny.

Na straně druhé dosavadní ekonomický růst přestává plnit mnohé z toho, co bylo s jeho existencí vždy spojováno. Až do nedávné minulosti byly totiž enormní lidské zásahy do přírodního prostředí ospravedlňovány nutností dalšího zvyšování životní úrovně a obecně kvality života lidí. Poškození prostředí v důsledku tohoto nevládnutého metabolismu lidské ekonomiky však nabylo postupně takového charakteru, že se to zpětně promítá přímo do kvality lidského života. Korelace mezi dalším ekonomickým růstem a kvalitou života v důsledku toho stále více slábne.

Prozíravější ekonomové zohledňují tuto novou skutečnost hledáním vhodnějších ekonomických ukazatelů, které by dokázaly rozlišit, v jaké míře přispívá další vývoj ekonomiky ke zlepšení podmínek našeho života a v jaké míře naopak tyto podmínky zhoršuje. Tradičně užívaný ukazatel hrubého domácího produktu takovéto rozlišení dost dobře neumožňuje. Je proto různými způsoby modifikován. I když podobných metod existuje velké množství, jejich společným jmenovatelem je snaha vyčíslit alespoň orientačně tzv. defenzivní či vynucené výdaje, tedy v podstatě skryté náklady ekonomického růstu. Mezi nejrozpracovanější ukazatele tohoto typu patří Index udržitelného ekonomického blahobytu (ISEW) navržený Hermanem Dalym. Již z názvu je patrné, že uvedený index odečítá z dosaženého ekonomického výsledku ztráty, které ekonomický růst v dané zemi způsobil. Jedná se především, i když ne výhradně, právě o ztráty způsobené na životním prostředí.

Bilancování ekonomických přínosů a environmentálních ztrát, jež jsou důsledkem minulého růstu, nás přivádí k zamyšlení nad tím, nakolik lze právě ekonomický růst považovat za garanta růstu úrovně a kvality našeho života. Tyto úvahy již vedly ke snaze vyvinout sociální indikátory míry spokojenosti a štěstí a uvést je do vztahu s vývojem ekonomiky. Z hlediska úvah o podobě udržitelného života mají podobné přístupy klíčový význam. Vnější do světa lidských hodnot nové aspekty. Především zpochybňují tradičně předpokládanou úzkou vazbu mezi realizovatelností našich hodnot a potenciálem národní ekonomiky. Ukazuje se, že pouhý růst ekonomiky, není-li brzděn environmentálními ohledy, nejenže

bezprostředně poškozují přírodní prostředí, ale též více či méně zprostředkovaně znehodnocuje kvalitu našeho života v nejrůznějších dimenzích.

Způsoby měření kvality života

Existuje dnes několik přístupů ke zjišťování výše kvality života. Navzájem se tyto přístupy liší stupněm subjektivnosti, ale i stupněm komplexnosti měření.

Měření subjektivního pocitu spokojenosti je založeno na vyjádření dotazovaných, zda a nakolik se cítí být spokojeni či šťastni. Tato metoda, i když je nejpřímočarejší, nedokáže určit, nakolik je momentální rozpoložení dotazovaných osob způsobeno náhodnými okolnostmi a nakolik je dlouhodobějším výsledkem jejich situace v návaznosti na celkový stav společnosti.

Jiná metoda spočívá v registrování společenských skutečností, o nichž lze předpokládat, že míru spokojenosti a štěstí členů dané společnosti snižují. Patří sem například míra kriminality v dané zemi, rozšíření různých forem násilí, sebevražd, vzestup drogové závislosti a alkoholismu, přibývání duševních nemocí a podobně. Nevýhodou této metody je její globální charakter, neumožňuje postihnout, v jaké míře jsou uvedené sociální poruchy celospolečensky deprimující, či naopak nakolik se týkají pouze okrajových minorit a do života většinové společnosti až na výjimky nezasahují.

Konečně třetí metoda spočívá v měření životního standardu v dané zemi. Nežijí pouze rozložení příjmů, ale také standard bydlení, míru vzdělanosti, úroveň veřejných služeb a podobně. Vychází z předpokladu, že zajištěnost ve všech těchto oblastech je základním předpokladem spokojenosti člověka. Problém je však v tom, že tento vztah platí jednoznačně jen do určité míry životního standardu. Je-li jí dosaženo, vztah mezi zajištěností a mírou štěstí již takto bezprostřední není.

Nizozemský sociolog R. Veenhoven (1993) konstatuje, že přinejmenším v nejbogatších zemích světa slábne korelace mezi množstvím získaných peněz a mírou štěstí. Od jistého stupně osobní prosperity již peněžní příjem nezvyšuje podstatně míru štěstí daného člověka. Růst domácího produktu na hlavu neznamená tedy automaticky také růst pocitu štěstí a spokojenosti v dané populaci.

Na druhé straně růst ekonomiky koreluje s nárůstem sociálních jevů, které míru spokojenosti lidí naopak snižují. Období mimořádné hospodářské prosperity, k němuž dochází zejména v padesátých a šedesátých letech, je zároveň obdobím prudkého vzrůstu násilí a agresivity na straně jedné, osamělosti a rozpadu mezilidských vztahů na straně druhé. Bylo by odvážné tvrdit, že vzestup materiálního blahobytu podněcuje vznik sociálně patologického jednání. V každém případě však platí, že ekonomický vzestup nijak vzrůst sociálně patologických forem

jednání nebrzdí. Například v Norsku se během posledních třiceti let životní úroveň ztrojnásobila. Ve stejné době však na trojnásobek vzrostl také počet sebevražd, stejně tak jako počet násilných trestných činů. Podobné skutečnosti naznačují, že vztah mezi dosahovaným ekonomickým růstem a dosaženou kvalitou života se stále více rozvolňuje.

Problematičnost konzumní strategie

Tlaku na zvyšování tempa ekonomického růstu v rovině makrostrukturní odpovídají v mikrorovině sociálního jednání tlaky na konzumní chování masového spotřebitele. Také v této rovině nemusí více vždy nutně znamenat lépe. Zdá se, že po překročení jisté hranice uspokojování životních potřeb plní další zvyšování konzumu funkce, které jen velmi nepřímo, pokud vůbec, zvyšují míru uspokojení či štěstí konzumenta.

Proč je přesto konzumní chování tak rozšířené? Plní řadu funkcí, jimiž intenzivní konzum, i když nedokonale, přece jen částečně kompenzuje potřeby jiné a hlubší. Stává se tak jen zástupným jednáním, které je realizováno v situacích, kdy z nejrůznějších důvodů nelze uspokojit určitou potřebu způsobem autentičtějším. Zmíníme se pouze o některých zvláště příznačných případech.

Nakupování může plnit funkci dávání dárek sobě samým, a tak vlastně kompenzuje potřebu uznání, péče a lásky, pokud ji nelze uspokojit přirozenějším způsobem. Může zvyšovat pocit sebeúcty, jehož deficitem lidé trpí. Díky koupeným věcem se cítí být bohatší, úspěšnější a krásnější, než jakými jsou v očích druhých. Pomocí koupených věcí mohou lépe zvládat dojem, jakým si přejí působit na druhé lidi. Nákupy jsou navíc místem, kde i člověk jinak podřízený a závislý může uspokojit svou potřebu nezávislosti a autonomie. Jako zákazník je pánein, i kdyby ve všech ostatních situacích byl podřízený. Při nákupech se cítí být autonomní a svéprávní i ti, kdo jinak mívají strach říci, co si myslí, a dělat, co by chtěli. Lidé, kteří mohou v běžném životě jen máloco skutečně osobně kontrolovat, mají při nákupech jinak zřídkaovou možnost získat nad koupenými věcmi kontrolu naprosto. Ve světě, kde pocit bezpečí a jistoty nepatří ani zdaleka k věcem nejběžnějším, vytváří právě situace při nakupování iluzi toho, že vše je pod zárukou a že záruční lhůty jsou plně k naší dispozici. (Sustainable 1995:194)

Analýza vedená tímto směrem ústí přirozeně v otázku, zda štěstí, které zažíváme při nákupech stále nových a nových věcí, není snad pocitem do jisté míry náhražkovým. Nabízí se pak logicky další otázka, zda stejné či dokonce autentičtější pocity štěstí by nebylo možno zakusit při jednání orientovaném například na oblast kvalitních mezilidských vztahů, duchovních hodnot či na vztah k přírodě, jejíž zbytky nás stále ještě obklopují.

Kritika konzumního chování, jakkoliv je oprávněná a pro pochopení naší kultury nezbytná, se ovšem může stát opět kontraproduktivní, vede-li k požadavku radikální skromnosti. Vůči takovým doporučením mají lidé pochopitelně výhrady.

Problematičnost dobrovolné skromnosti

Již na prvý pohled je totiž zřejmé, že rizika spjatá s vyčerpáváním neobnovitelných zdrojů, poškozováním zdrojů obnovitelných, a tím spíše se zásahy do krajiny a s provozováním zvláště riskantních činností, jsou reprodukována na vyšších společenských úrovních, než jakou tvoří domácnosti běžných spotřebitelů, a s vyšší jejich spotřeby mohou souviset jen velice volně.

Jakkoliv jsou výzvy k individuální skromnosti důležité, nelze si zastírat, že i pokud by byly vyslyšeny třeba i nezanedbatelnou částí populace, a to pochopitelně nikoliv pouze v jediné zemi, výsledek by nemusel být příliš hmatatelný. Změní-li určitý počet jednotlivců či dokonce celých domácností své konzumní vzorce směrem k větší šetrnosti, nemusí být pro společnost jako celek velkým problémem tyto úspory promrhat. Bylo by proto krajně nerealistické předpokládat, že výzvy k hodnotové reorientaci naleznou stejnou odezvu ve všech částech společnosti (viz kapitola č. 4 pojednávající o postojích ke konzumu). Již vůbec pak nelze očekávat přechod na dobrovolnou skromnost u celých sektorů typu formálních organizací a byrokratických institucí. Právě zde mohou být zraje ušetřené individuální skromností snadno promrhány, a to dokonce i v případech, že jednotliví členové těchto organizací povedou ve svém soukromí příkladně skromnou domácnost.

Výzvy k individuální skromnosti mají nepochybně vysokou etickou hodnotu a pro ty, kdo je respektují, mohou garantovat důstojný osobní život s hlubším rozměrem, než jakého jsou v průměru schopni nadměrní konzumenti příliš zaměstnaní starostmi o neustálé zvyšování míry své materiální spotřeby. Výzvy k dobrovolné skromnosti mají však také své limity. Kromě již zmíněné nízké efektivity v měřítku celospolečenském působí podobně výzvy příliš restriktivně, a to především v situaci, kdy rozsáhlá institucionalizace konzumních možností ve srovnání s jinými možnostmi zvyšuje pocit svobody právě pro konzumně orientované. (Například automobil umožňuje ve vybetonované zemi příjemnější trávení času než chůze, pro niž jsou dálnice pouze neestetickou překážkou. Pohled z dálnice na krajinu je malebnější než pohled z krajiny na dálnici, což paradoxně z hlediska pozorovatele zvýhodňuje dálnici.)

Především však zužování problematiky udržitelnosti pouze na otázky nadměrného či přiměřeného konzumu nepostihuje samy kořeny neudržitelnosti, nýbrž

pouze jeden z jejich nejviditelnějších projevů. Je pravda, že do rozměrů environmentálního prostoru se nevměstnáme, neomezíme-li podstatně tok materiálů, z něhož je živěn náš individuální konzum a z něhož jsou s různou mírou efektivnosti uspokojovány potřeby celospolečenské. Na druhé straně je však konzumní orientace vcelku logická a pochopitelná u lidí, kteří byli vychováni v hodnotách doby předekologické. Nadměrný konzum není prapůvodní příčinou našich potíží, je jen vnějším příznakem, jímž se tyto potíže zvláště zjevně manifestují.

Skutečná příčina ekologických problémů moderní společnosti spočívá mnohem spíše v tom, že ani s růstem počtu lidí, ani s růstem konzumu částí z nich neroste souběžně naše schopnost a často dokonce ani ochota uvažovat v globálnějších a dlouhodobějších dimenzích. Sám nadměrný konzum je jen ekologicky zvláště bolestným projevem tohoto zásadního deficitu a stěžít může být mírněn, nedojde-li k zásadnímu obratu právě v této hlubší a pro ostatní naše postoje určující dimenzi.

Konzumní orientace jako projev hlubšího deficitu

Pokud je tato úvaha správná, plynou z ní nikoli nevýznamné důsledky. Není pak zapotřebí a ani není příliš vhodné primárně od lidí požadovat, aby se především uskrovnili ve svém osobním konzumu. Mnohem více je třeba učinit pro to, abychom začali uvažovat v dlouhodobějším horizontu a v komplexnějších dimenzích. Zásadní apel tedy není restriktivní, nýbrž inspirativní.

Trvale udržitelný život je pak možno vymezit jako takový způsob života, který člověku dovoluje brát v úvahu dopady svého jednání na prostředí, a to v lokálním, národním i globálním kontextu.

Je pravda, že jednotlivé části populace mohou být vůči požadavku zodpovědnosti za důsledky vlastního jednání v různé míře imunní, stejně jak je tomu v případě požadavku větší konzumní skromnosti. Situace je však již zásadně odlišná. Ti, kdo nechtějí uvažovat o širších dopadech svého jednání, mohou jen stěžít argumentovat odkazem na svou osobní svobodu, tedy odkazem, kterým zcela běžně argumentují ti, kdo nejsou ochotni mírnit se ve svých konzumních nárocích. Neochota či neschopnost předjímat důsledky vlastního konání nemůže být nikým vážně brána jako projev nezadatelných osobních svobod. Taková neochota či neschopnost je naopak projevem nedospělosti uvažování, projevem názorové infantilnosti, která svobodu jednání ve skutečnosti výrazně omezuje.

Neudržitelnost dosavadního směřování moderní společnosti plyne z rostoucího tlaku našich aktivit na v podstatě konstantní kapacitu únosnosti našeho prostředí. Přetrvávající hodnoty stojící v pozadí našeho jednání dost dobře neumožňují snížit tento tlak přímými restrikcemi v oblasti soukromého konzumu. Každé

úsilí vedené tímto směrem se může stát kontraproduktivním, neboť jako nepřítel lidstva dovoluje prezentovat při zlé vůli nikoli ty, kdo nadměrně mrhají, nýbrž ty, kdo na plýtvání upozorňují. Nelze však s tímtož zdáním legitimacy odsoudit úsilí informovat veřejnost o pravděpodobných dlouhodobějších důsledcích lidského jednání pro naše přežití. Ti, kdo by podobné osvětě z různých důvodů snad chtěli bránit, nemohou hrát roli ochránců svobody. Nezodpovědnost jejich jednání by byla příliš zjevná.

Koncepce trvale udržitelného života je bytostně optimistická, protože předpokládá, že lidé, pokud jsou dostatečně informováni o osudových dopadech svého jednání, budou chtít a také dokážou své jednání korigovat. Pokud je tento základní předpoklad chybný, pak nelze neudržitelné směřování společnosti odvrátit, lze je pouze patřičně komentovat.